

Szűcs Zoltán Gábor

(MTA TK PTI, szucs.zoltan.gabor@tk.mta.hu)

A politika autonómiájától a politika primátusáig

Eszmetörténeti vázlat

KÉZIRAT A SZÁZADVÉG FOLYÓIRAT SZÁMÁRA BENYÚJTVA

(ELBÍRÁLÁS ALATT)

Bevezetés

A kortárs realista politikaelmélet egyik központi témája a liberalizmus vélt politikaellenességének kritikája (Galston 2010, lásd még Newey 2001). A realisták szerint a liberális politikai filozófia nem pusztán arra törekszik, hogy a politikai cselekvés mércéjévé politikán kívüli (mindenekelőtt erkölcsi) normákat tegyen, vagyis a politikaelméletet alkalmazott erkölcsfilozófiává változtassa, de arra is, hogy a politikából kivonja magát a politikát. Egy liberális, ha tehetné, minden probléma megoldására független intézményeket hozna létre, amelyekben nem-politikai jellegű döntések születnének, és amelyek nem állnának a politika kontrollja alatt. Mi több, egy liberális, ha tehetné, még magát a politikát is politikán kívüli intézmények (pl. az Alkotmánybíróság, Költségvetési Tanács stb.) felügyelete alá helyezné, s olyan erősen bátyázná körül jogi és más normákkal, hogy ezek szorításában végül felszámolódná a politika. Ezzel szemben a realisták (legyenek ők posztmarxisták, liberális realisták, schmittiánusok vagy mások) úgy vélik, a politika nem csupán megkerülhetetlen része az életünknek, de szükség is van rá, az egyetlen legitim módja lévén a politikai közösség ügyei intézésének.

Az alábbiakban nem a kortárs realista politikaelmületről, hanem a magyar politikai gondolkodás elmúlt negyedszázadáról, annak is egy bizonyos fejleményéről lesz szó. Azért volt mégis érdemes felidézni a fenti realista tézist, mert az segíthet számunkra jobban megérteni egy, a hazai politikai gondolkodást az elmúlt években fokozatosan átfórmáló folyamatot. A 90-es évek elejétől kezdve elsősorban az volt a kérdés, hogy mi is a helye a politikának a társadalmon belül: egyfelől van-e bármiféle létjogosultsága annak, hogy a politikai szereplők saját hatalmi logikájukat érvényesítsék bizonyos ügyekben, másfelől pedig, hogy miként óvhatóak meg az ország alapvető ügyei a politika káros befolyásától. Úgy is mondhatnánk, hogy a tét ekkor a politika autonómiája volt. Mára azonban, úgy tűnik, inkább az a kérdés, hogy ha a politika végső soron a hatalomról szól és egyedül a politika rendelkezik demokratikus felhatalmazással, akkor van-e egyáltalán olyan területe a társadalomnak, amely joggal hivatkozhat a politikával szemben valamiféle autonómiára. Ezt a politika primátusának nevezhetnénk.

Az átmenetet a politika autonómiájától a politika primátusáig a következő példával lehet a legegyszerűbben érzékeltetni: míg a 90-es évek elejének magyar Alkotmánybírósága úgy tekintett magára, mint amely "aktivista" bizonyos területeken a törvényhozással és a kormánnyal szemben (azaz magának tartotta fenn a tartalmi döntések jogát), más területeken viszont (a klasszikus állami működési területeken) önkorlátozó, s ezáltal világos határokat húz a politika számára, addig 2010 után a kétharmaddal (azaz alkotmányozó többséggel) rendelkező kormánypártok nem csupán felülírták az Alkotmánybíróság korábbi döntéseit, de egészen egyszerűen megvonták az Alkotmánybíróság hatásköreinek egy részét és kizárták őt a kormányzás bizonyos területeiről. Míg a 90-es években az Alkotmánybíróság egyértelműen meghúzhatta a politika külső határait, addig a 2010-es évekre a politika primátusa az alkotmánybíráskodás fölött kétségtelenül valósággá vált, amit nem magyarázhatunk kizárólag azzal, hogy a 2010 utáni kormánypártok rendelkeztek a megfelelő választói felhatalmazással, az is kellett hozzá, hogy a politika élni is merjen ezzel a hatalmával. Hogy ez mennyire nem magától értetődő, azt mi sem mutathatja jobban, mint, hogy az Alkotmánybíróság hatáskörét később jelentősen korlátozó kormánytöbbség vezetője még egy 2007-es interjúban is azt mondta, hogy "Magyarország olyan ország, ahol az Alkotmánybíróság döntései mindenkire kötelezőek. Nincs kibúvó, kiskapu, ez a magyar demokrácia egyik vastörvénye." (Orbán 2007)

A változást, amely a politika autonómiájának kérdésétől a politika primátusa felé mozdította el a politika gondolkodás fókuszát, nevezhetjük a magyar politikai gondolkodás "realista fordulatának" vagy akár "antiliberális fordulatának" is.¹ Előbbi névvel utalhatunk arra, hogy ez az átmenet kétségkívül komoly tematikus hasonlóságokat mutat a realista politikaelmélet liberalizmuskritikájának bizonyos elemeivel. Utóbbival pedig arra, hogy e változás a magyar politikai gondolkodásban a liberalizmus (e figyelemreméltóan gazdag jelentéstartalmú fogalom) fokozatos népszerűtlenebbé válásával járt együtt, s a folyamat végére eljutottunk oda, hogy még maga a miniszterelnök is szükségesnek látta, hogy saját, a politikai berendezkedés alapjait érintő elképzeléseit illiberális demokráciaként jellemezze (Orbán 2014). Mostanra a liberalizmus számos politikai ideológia számára egyfajta aszimmetrikus ellenfogalommá vált: kinek az elitista demokráciafogalom értelmében vett liberalizmus, kinek a piacelvű gazdasági modell értelmében vett liberalizmus, kinek a liberális individualizmus, kinek a liberális tolerancia stb. kritikája lett a vesszőparipájává. Márpedig a vesszőparipákról legalábbis Laurence Sterne Tristram Shandyje óta tudjuk, a leginkább alkalmasak arra, hogy valakinek a jellemét megítéljük a segítségükkel.

A továbbiakban ezt a fordulatot igyekszem majd néhány példa segítségével megvilágítani. Előbb a politika autonómiájával kapcsolatos 90-es évekbeli elképzeléseket fogom tárgyalni. Hogy érzékeltetni tudjam a probléma széleskörű népszerűségét, öt problémával fogok foglalkozni: 1) a politika helyével a társadalom egészen belül, 2) az alkotmányosság és alkotmánybíráskodás problémájával, mint a politika külső határainak megvonásával, 3) a politika mint rendszer elképzelésével, 4) a politikai elemzés felvirágzásával a 90-es évek végén, amely már a fordulat előhírnökének is tekinthető. Ezután fogok áttérni a politika

¹ "Anti-liberális fordulatról beszél Mándi Tibor is a magyar politikai gondolkodással kapcsolatban. Lásd Mándi 2015.

primátusának problémájára. Itt négy kérdésre fogok fókuszálni: 1), a machiavellizmus problémájával, 2) a politikai alkotmányosság fogalmával, 3) a karizmatikus politikafelfogással, 4) a politikai elemzés és a politikai újságírás "lehetetlenné válásával".

Azok a 90-es évek: a politika autonómiája

Az új demokratikus politikai berendezkedés kialakítása egybeesett egy erősen antipolitikai gondolkodásmód dominanciájával (Körösényi 1996), ami azt eredményezte, hogy miközben senki sem vonta kétségbe, hogy a nyugat-európai és észak amerikai jellegű politikai intézményeket kell meghonosítani, többpártrendszerrel, szabad és demokratikus választásokkal, ugyanakkor a politika hatókörét minél inkább korlátozni szerették volna; és a politikai hatalmat is meg kívánták osztani különféle, egymástól független szereplők között.

Ez az antipolitikai attitűd szoros összefüggésben volt a szocialista rendszer tapasztalataival, ahogy azt Konrád György egy esszéjében maga is világosan megfogalmazta, mondván, hogy „Nyugati típusú vagy kelet-európai típusú társadalom között a különbség: kiterjedtebb vagy kevésbé kiterjedt államhatalom. Minden politikai világnézet valamilyen államforma igazolása. Mind beletorkollik az állam, esetleg az államszövetség vallásába. Ha emberi létezésünknek ezt az állami dimenzióját kritikai iróniával kezelem, nem politikus vagyok, hanem antipolitikus.” (Konrád 1989) Az ideológia mindent átható jelenlétének évtizedei után a tudományok, az intézmények, a különféle szakmák autonómiája központi kérdéssé vált. Sőt, az autonómiáért folytatott küzdelem már a Kádár-rendszer évtizedeiben megindult (Becskeházi-Kuczi 1992). Ezt az autonómiaigényt fejezte ki az irodalom posztmodern fordulata (Németh 2012), mind a politikatudomány, a szociológia, a közgazdaságtan növekvő igénye a nyugaton elfogadott szakmai sztenderdek átvételére. De ugyanez az autonómiaigény fogalmazódott meg a civil társadalom (Glózer 2008), a független intézmények (Sajó 2004, lásd még Körösényi 2006), köztünk a független jegybank (1991. évi LX. törvény), a szakértői kormányzás kultuszában is, ahogy a tanszabadságban és a tanítás szabadságában (1993. évi LXXIX. törvény), az egyetemi autonómia elvének deklarálásában (1993. évi LXXX. törvény), a tanácsrendszert felváltó önkormányzati modell kezdeti erőteljes decentralizáló tendenciáiban (1990. évi LXV. törvény), majd kicsit később a kisebbségi önkormányzatok létrejöttében is (1993. LXXVII. törvény).

Mindez tulajdonképpen már azt a kérdést vetette fel, hogy mi is a helye a politikának egy olyan világban, ahol lényegében minden kérdés eldöntésének legfőbb letéteményese a politikán kívül található? Ha minden területnek megvan a maga autonómiája, akkor mi a helyzet a politikával?

A politika mint társadalmi alrendszer

A fenti kérdésekre adott válasz eredendő kétarcúságát mivel sem lehetne jobban illusztrálni, mint a 90-es években született egyik legnépszerűbb politikatudományi tankönyv, a Bihari

Mihály és Pokol Béla által írt *Politológia* politikaképének rövid elemzésével (Bihari-Pokol 1992).

Ez a könyv ugyanis egyfelől azt a pluralista és neokorporatív választ adta a politika funkciójának kérdésére, hogy a politika "becsatornázza" a társadalomban születő különféle igényeket, s ezáltal egy stabil demokratikus politikai berendezkedést teremt, másfelől pedig, hogy a politika a társadalom egy funkcionális alrendszere, amelynek megvan a saját belső logikája, mely logika voltaképpen a kormány és ellenzék közötti szüntelen küzdelem logikája, s amely azt eredményezi, hogy a politika mindent ebből a sajátos nézőpontból tekint és tesz a magáévá. S mindennek háttérében ott volt a modern társadalmak hallatlan szerkezeti bonyolultságának, kifinomultságának víziója, amely egyfelől kizárta, hogy egyszerű válaszok létezzenek bonyolult problémákra (ez ezzel együtt azt is, hogy a politikusoktól elvárjuk, hogy számunkra mindig kedves és átlátható módon viselkedjenek), másrészt viszont azt is, hogy a társadalom komplex gépezetének bizonyos részei tartósan mások fölé kerekedjenek. A demokratikus politikai berendezkedés ebben a bonyolult rendszerben maga is egy roppant komplex alrendszernek számított, amelynek működtetése nagy szakértelmet, rengeteg időt és erőforrást igényel, s funkciójának megfelelő (és azon túl nem terjeszkedő) működése a társadalom belső egyensúlyának fontos összetevője.

Nem azt állítom ezzel, hogy nem születtek egyéb válaszok ezekre a kérdésekre, de a Bihari-Pokol könyv saját válasza nem csupán nagyhatású volt, de egyúttal nem is lógott ki a sorból azáltal, hogy a politikának korlátozott szerepet szánt, s ezt a szerepet kettősen: egyfelől a társadalom többi területéhez való viszonyában, illetve saját autonóm belső logikája szerint igyekezett értelmezni. A politika szerepének korlátozása jelent meg például az állam semlegességének témájában, amellyel a liberális politikai filozófia olyan sokat foglalkozott az 1990-es évektől. Ennek során az államot úgy fogták fel, mint amelyben az autoritativ döntések a nyilvános igazolás kényszerének vannak alávetve és nem sérthetik meg az állampolgárok morális egyenlőségének elvét. (Kis 1997, lásd Huoranszky 1993, Paczolay 1993, Bragyova 1993) A politika belső logikája témája volt Schlett István munkásságának központi problémája, amelyben azt igyekezett megmutatni, hogy a politikai gondolkodás figyelme a látszat ellenére lényegében kizárólag a politikai cselekvés aktuális lehetőségeire terjed ki, a politika lényegében mindig önmagával, önnön cselekvési képességének fenntartásával van elfoglalva, minden más csak másodlagosan, ennek a problémának alárendelten adódik hozzá a politikai kérdésekhez. (Schlett 2008 és 2009)

Kétféleképpen is olvashatók voltak az efféle gondolatmenetek: lehetett úgy is érteni, hogy a politikának megvannak a maga sajátos játékszabályai és ezek megértése és tiszteltetben tartása nélkül ugyanúgy lehetetlen elkerülni annak diszfunkcionalitását, mint ahogy ezt bármely más társadalmi alrendszer (pl. tudomány, művészet, gazdaság stb.) esetében is természetesnek tekintjük. Legyen bármilyen különös, nem kielégítő, adott esetben visszataszító is egy külső szemlélő számára a politika gyakorlata, mindez valójában csak a működő politikai gépezet velejárója, s a politikát rá kell bízni azokra, akik legjobban értnek a működtetéséhez. Másfelől ugyanakkor az is világos volt, hogy a politika nem univerzális problémamegoldó gép, hanem pusztán egy olyan társadalmi mechanizmus, amelynek csak korlátozott szerepet szabad kapnia egy komplex modern társadalom életében.

Az alkotmánybírók demokráciája

Mint látható, a 90-es évek elejének meghatározó politikaképe szerint a politika vagy kívülről készen kapott problémák korlátozott kezelésére vagy saját gépezetének pusztá fenntartására hivatott. Mindez első pillantásra meglepőnek is tűnhet egy magát demokratikusnak nevező politikai rendszer keretei között, ha nem vesszük figyelembe, hogy mind Bihari és Pokol, mind Kis, mind Schlett azt feltételezték, hogy a modern politika egy összetett, bonyolult társadalmi struktúrába beágyazva létezik, ahol az emberek érdekei és értékei sokfélék és egyenértékűek, s ezért a politikának nem lehet célja, hogy ezek között bármilyen formában igazságot tegyen. Ebben az összefüggésben a demokrácia nem azt jelenti, hogy a demokratikus politikai felhatalmazással rendelkező hatalomnak elsőbbsége van bármely más legitímációs igénnyel szemben, hanem, hogy egy demokratikus társadalmon belül a politikának csak korlátozott legitímációja lehet.

E nélkül az elképzelés nélkül aligha érthetnénk meg a maga nemében páratlanul erős felhatalmazással rendelkező magyar Alkotmánybíróság (Sadurski 2005) intézményi sajátosságait, önmagáról kialakított képét és tartós, egészen a 2010-es évekig kitartó magas társadalmi támogatottságát (Boda 2014: 80). Ez az intézmény ugyanis arra szolgált, hogy a politika működése számára külső korlátot jelentsen: sajátos, szimbolikusan és procedúráit tekintve is sokban bírói jellegű, de a bírói kartól mégis elkülönülő szervként az alkotmányra, mint a jogforrási hierarchia csúcsán lévő normára hivatkozva megfelelő eljárás keretében felülbírálhassa a törvényhozás munkáját. Sőt, ne csupán megsemmisítse az alkotmánysértő jogszabályokat, de adott esetben sorvezetőt is adjon a törvényhozás számára, hogy milyen feltételek teljesítésével lehet képes az alkotmánnyal összhangban lévő jogszabályok megalkotására.² S habár az alkotmánybíróság az alkotmányt tekintette kiindulópontjának, s általában elvetette azt az igényt, hogy az alkotmányon túli morális elvekre, mondjuk, a természetjogra alapozza saját döntéseit, a gyakorlatban előszeretettel lépett túl az alkotmány szövegén, hogy a különféle szöveghelyek közötti összefüggésekre, a szöveget megalapozó, impliciten maradt elvekre - és az azokból kirajzolódó "láthatatlan alkotmányra" - hivatkozva hozza meg döntéseit (Sajó 1995). Mindez azt jelentette, hogy az Alkotmánybíróság nem csupán a hétköznapi politizálás általános kereteit meghatározó alkotmány betartásának legfőbb őre lett, de a pusztá szövegértelmezési kiváltság vindikálásán messze túlmenve az alkotmányosság elsőszámú garanciájaként kezdett fellépni. Határokat húzott a politika terepére, sőt, afölött is - nem-politikai jellegű - kontrollt igyekezett gyakorolni.

Ennek a kontrollnak persze több korlátja is volt: egyrészt az, hogy az Alkotmánybíróság nem tévedt át a természetjogi érvelés terepére (Sólyom 2012); másrészt, hogy ezzel összefüggésben sokáig nem tekintette magát az alkotmánymódosítások alkotmányosságának megítélésére alkalmasnak (vagyis nem kívánt részt kapni a *pouvoir constituant*ból) (Zsugyó

² Mint például az abortusz-határozatban, amelynek F) pontja így kezdődik: "Végezetül az Alkotmánybíróság rámutat azokra az alkotmányos keretekre, amelyek - a törvényhozónak a magzat jogalanyiságára vonatkozó döntésétől függően - az abortusz alkotmányos szabályozásának lehetőségeit behatárolják." (64/1991. (XII. 17.) AB határozat - <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/417E9068C1A8AFC3C1257ADA00525A1F?OpenDocument>).

2014); harmadrészt, hogy - legalábbis a deklarációk szintén - csupán néhány területen, például az alapjogok területén kívánt aktivista lenni, máshol, így az államszervezet működési kérdéseibe (tehát a szó legszűkebb értelmében vett politika ügyeibe) nem akart beleszólni. (Sólyom 1992) De még így is: világos, hogy az Alkotmánybíróság rendkívül nagy hatalomra tett szert, amelynek kapcsolata a politikával mindvégig problematikus maradt.

Lehetne amellet érvelni, hogy mindig az Alkotmánybíróság demokratikus legitimációval rendelkező és kitüntetetten politikai jellegű intézmény volt (Sadurski 2005), de nem kétséges, hogy a 90-es évek magyar Alkotmánybírósága nem ilyennek szerette volna látni magát: a bírói talár és a bírói jellegű rituálék, a döntések és indokolások jogászias megfogalmazásai mind-mind azt sugallják, hogy az Alkotmánybíróság a politika szféráján kívül kívülre pozicionálta magát. Erre utal egyébként a kezdeti alapjogi aktivizmus is: ez ugyanis, ha összevetjük a korszakot meghatározó szűk politikafogalommal, a politika tereumának körülhatárolásáról és a politika visszaszorításáról, s nem valamiféle politikai program megvalósításáról szóltak.

S hogy hogyan fér össze mindez egy demokratikus politikai berendezkedéssel? Ennek megértéséhez azt kell látnunk, hogy az alkotmánybíráskodásnak a nyugati szakirodalomban is az egyik legnagyobb kihívása annak antimajoritárius jellege: első pillantásra is nyilvánvaló, hogy az alkotmánybíróságok működésük során rendre szembekerülnek a demokratikus (többségen alapuló) döntésekkel, s kérdéses, hogy honnan származik az erre szóló felhatalmazásuk.³ Az egyik lehetséges válasz erre, hogy egy modern demokrácia nem csupán attól demokratikus, hogy egy adott pillanatban előálló esetleges többség akarát követi, hanem, hogy tartósan összhangban van bizonyos általános, demokratikus alapelvekkel. Márpedig az alkotmánybíróságok feladata az, hogy korrigálják a többségi döntéseket azokban az esetekben, amikor ezek valamilyen okból megsértik ezeket az általános elveket. Vagyis: az alkotmánybíráskodás nem formális, hanem szubsztantív értelemben demokratikus.

S habár többen felhívták már a figyelmet e gondolatmenet belső gyengeségeire (lásd Sadurski 2005), annak megvan a maga vonzereje, s a 90-es évek magyar Alkotmánybírósága különösen vonzó példáját kínálhatta ennek a szubsztantív értelemben vett demokrácia-felfogásnak, amint azt az egy ideig Sólyom László mellett dolgozó Kim Lane Scheppele "democracy by judiciary" koncepciója világosan mutatja (Scheppele 2005).

Persze nem az Alkotmánybíróság volt az egyetlen, a politikának külső korlátot szabni akaró, független intézmény (az MNB egy másik kiváló példája ennek az 1990-es évek közepétől) és a nemzetközi szakirodalomban is a 90-es években divatja volt a független intézményeknek, s a jogra egyébként is az állampolgárokat az államtól megvédő eszközként tekintettek a kortársak (Sajó 1990). De a mi szempontunkból az Alkotmánybíróság példája mutathatja a legjobban, hogy mit is lehetett politika alatt érteni az 1990-es években: a politikai üzem működését, amelynek kívülről korlátokat kell szabni és nem-politikai jellegű kontroll alatt tartani, nehogy megsérthesse saját demokratikus alapelveit.

³ Bickel 1986, Tushnet 1999, Ward - Castillo 2005.

A politika mint rendszer

Az ily módon körülhatárolt és bizonyos mértékig még külső kontroll alatt is tartott politikai térben lényegében nem sok minden maradt a pártok szabályozott versengésén kívül. Abban a pillanatban ugyanis, amint a pártok igyekeznek megvalósítani elképzeléseiket, rögtön falakba ütköznek: a depolitizált közigazgatás, a független intézmények, a jogszabályok, az érdekképviselők és önkormányzatok, valamint a szakmai autonómiák falába, amelyek a politikusi akarat megvalósulása előtt magasodnak.

S még ez a versengés is korlátozó jellegű volt tartalmi értelemben, amennyiben a 90-es években még olyan demokrácia-felfogás volt a domináns, amelyet a szakirodalom mandátumelméletnek nevez (Körösi 2007), és amely szerint a pártok feladata konkrét szakpolitikai célok megvalósítására kérni felhatalmazást a választásokon. Ezért is folyhatott ádáz vita a parlamentben 1990 után a kormányprogramokról, azok megvalósulásáról, a választási ígéretekről és azok teljesüléséről.

Az így lehatárolt politikai versengés adta a politika tulajdonképpeni tartalmát. Mikor valaki egy vitában azt mondta, hogy ellenfelének "politikai szándékai vannak", vagy, hogy az illető "politikai érveket használt", akkor voltaképpen nem mondott mást, mint, hogy az a hatalmi érdekei szerint beszélt vagy cselekedett. A politika tartalma tehát nem más, mint a hatalomért folytatott demokratikus versengés, a politikai rendszer működtetése.

Nem véletlen, hogy ebben a korszakban sorra születettek a politika mint rendszer működésével kapcsolatos munkák. Virágzott persze az a fajta értelmiségi jellegű politikai elemzés is (lásd pl. Gombár Csaba, Kéri László, Lengyel László, Tölgyessy Péter munkásságát), amely a helyes politikai programokról szólt és kimutatta a politikai gyakorlat eltérését a normatív ideáloktól, de a politika tudományos vizsgálatában inkább olyan kérdések kerültek előtérbe, mint a prezidenciális vs. parlamentáris rendszer működése, a választási rendszerek működése és azok hatása a pártrendszerekre, a választói viselkedés törvényszerűségei.

Akár részproblémákkal foglalkoztak, akár átfogó jellegűek voltak ezek a munkák, alapjában véve azt feltételezték, hogy a politika egy sajátos egyensúlyi rendszer a társadalom nagy egészén belül, amelynek elemei és konstitutív szabályai mind hozzájárulnak a politikai rendszer egészének fennmaradásához. A formális (és informális) játékszabályok révén a demokratikus politika úgy képes fennmaradni, hogy közben meg is marad a neki kiszabott keretek között. Másként megfogalmazva: bármennyire is hektikusnak látsszanak a politikai folyamatok a laikusok számára, azok valójában csak a "business as usual" részei.

Nem lehet nem felismerni ezeknek a gondolatmeneteknek az affinitását a 90-es évek elejének uralkodó leszűkítő politikafelfogásával, amely egyfelől előfeltételezte, hogy szükség van egy modern társadalomban egy demokratikus politikai alrendszerre, de ugyanakkor azt is előfeltételezte, hogy annak működése nagyon szűk keretek közé van szorítva.

Ezzel szemben azok a nyugati politikaelméletből ismerős, a politikait a politikai gépezeten túl is felismerő elméletek (kritikai elméletek, feminizmus), amelyek legalább a 70-es évektől

nagy népszerűségnek örvendtek külföldön, vajmi kevés figyelmet kaptak. Jellemző módon még az ezekkel a magyar politikatudományban legnagyobb érdeklődést mutató Szabó Márton munkái is sokkal jobban közelítettek a politika rendszerszerű felfogásához. A *Politikai idegen* című könyvében például a modern politikai szerepek egész repertoárját a politika rendszerszerű működéséből, egy általános formális elv (a mi és az ők közötti megkülönböztetés) és számtalan konkrét és lokális megkülönböztetések strukturáló hatásából vezette le az 1970-es évek társadalomtudományi strukturalizmusának logikáját idézve. (Szabó 2007) De hozzá képest Körösenyi András, Enyedi Zsolt és mások munkái mind a lehető legszokványosabb módon törekedtek arra, hogy a politika belső logikáját, rendszerszerű működését feltárják. S ez érthető is volt, hiszen, ha a fenti, szűk értelemben vett politikának még csak rendszerszerű belső logikája sincs, akkor tudománya sem lehetséges a politikának, hiszen minden más a politikán kívülről, készen szállítódik a politika számára.

A politikai elemzés virágkora

Erre a szűk politikafelfogásra és a hozzá kapcsolódó, értelemszerűen elitista demokráciaképre támaszkodva alakult ki a 90-es évek végére a politikai elemzés professzionizált, kisebb-nagyobb, piacra termelő politikai elemző cégekre épülő gyakorlata, amely éles kontrasztba állítható a médiát korábbi időszakban meghatározó értelmiségi szereplőktől, akik a politikát inkább normatív igényekkel szembesítették, mint a politikai rendszer sajátos belső logikájával.

Az új, gyakran szociológiát, politológiát végzett elemzők villámgyorsan ismertekké és népszerűekké váltak, s egyúttal állandó kritika is kísérte a működésüket. Az egyik sztenderd kifogás az volt velük szemben, hogy egy bizonyos politikai csoport támogatói, a másik viszont éppen az, hogy valamiféle hamis objektivitásra törekednek egy olyan kérdésben, amelyben csak normatív állásfoglalásnak van helye.

Mind a politikai elemzés gyakorlata, mind annak kritikája a 90-es évek szűk politikafelfogásából eredt. A kritikusok e politikaképnek arra a sajátosságára támaszkodhattak, hogy a politika tartalmi szempontból üres, csupán saját hatalmi gépezetét tartalmazza, tehát aki két politikai stratégiáiról, azokat szolgáló lépéseiről beszél, az a tartalmi értelemben lényegtelenül foglalkozik a tartalmilag lényegi kérdések helyett. Aligha vonták az ilyen kritikusok kétségbe, hogy a politikai gépezet működtetése szakmai kihívás, sajátos feladatokkal és nehézségekkel, de a jelek szerint úgy vélték, a normatív célok szempontjából ezeknek legfeljebb másodlagos jelentőségük lehet. Ezek alapján pedig világosan megítélhető, hogy egy politikai manőver helyes-e vagy sem. Az igazi objektivitás nem a semlegesség, hanem a megfelelően megalapozott értékítélet.

Ezzel szemben a politikai elemzés bátran eltekinthetett a normatív célok szempontjától, hiszen ami sajátlagosan politikainak látszott egy politikai küzdelemben, az a politikai gépezet működtetésének hogyanja. Ezért is tűnhetett úgy, hogy az elemzők olyanok, mint a futballkommentátorok: a dolog technikai része izgatja őket, s igyekeznek elkerülni, hogy valamelyik félnek nyíltan szurkoljanak. Vagy weberi terminológiával: a célok és eszközök

közötti kapcsolat volt az elemzés műfajának tárgya. S ha visszagondolunk mindarra, ami elhangzott, azt is mondhatjuk, hogy joggal történt így, hiszen az elemzők azt gondolhatták, hogy a politika egyfelől sajátos szabályokkal rendelkezik, de másfelől egy szűk, korlátozott téren folyó versengés a hatalomért. Miért kellett volna ennek alapján azt hinniük, hogy a politikusok működése élet és halál kérdése?

A politikai gondolkodás ezen a ponton jutott el a 90-es évek elején uralkodó politikaképben rejlő lehetőségek széléig: míg a 90-es évek elejét a társadalomnak a politikától való emancipálódása és a politika szűk körbe való visszaszorítására irányuló törekvése jellemezték, a 90-es évek végére és a 2000-es évek elejére megszületett a társadalmon belül bizonyos fokú autonómiával rendelkező politika igénye és e politika értelmezésének adekvát elméleti és nyelvi eszköztára az akadémiai politikatudomány és a politikaelemzés révén.

Ha a politikáról tartósan el lehetett volna hinni, hogy még mindig business as usual folyik benne, akkor ezek a keretek bizonyára még sokáig fennmaradhattak volna, hiszen mindez rendkívül szofisztikált, kifinomult elegáns módja volt a politika értelmezésének. Mégsem így történt.

A politika primátusa

Úgy tűnhet, logikai ellentmondás van aközött, hogy "realista fordulatról" beszélek a magyar politikai gondolkodásban és közben a korábbi időszakhoz a politika autonómiájának elképzelését rendelem. Hiszen ez a terminus a politikaelméleti irodalomban kifejezetten a realizmussal összefüggésben szokott előkerülni. Másként megfogalmazva ugyanezt: hát nem szintisztán realista felfogása-e a politikának az, amiről fentebb beszéltem, és amely szerint a politika semmi más, mint a politikai hatalomért folytatott versengés? Hát nem ezt nevezte Weber is a politika lényegének? (Weber 1998)

Mégsem ellentmondás ez: a 90-es évek dominánsan antipolitikai légkörében az a gondolat, hogy a politika csak a hatalomról szól, teljesen hihetőnek tűnt és egybehangzott a politikát körülölelő általános gyanúval és bizalmatlansággal. Azok számára viszont, akik a politikát szükségesnek és elfogadhatónak tartották, a politika weberi definíciója jó kiindulópontot jelentett egy autonóm, de szűk körre korlátozott politikai rendszer sajátosságainak megértése szempontjából.

Érdekes kérdés, hogy amennyiben nem omlik össze a 2006-2007-ig töretlenül erősödni látszó bipoláris pártrendszer a magyar politikában, akkor ez a politikafelfogás vajon nem maradt volna-e továbbra is kielégítő sokak számára - de ennek jelen keretek között megválaszolhatatlan kérdésnek kell maradnia. Annyi biztos csak, hogy a gondolat, hogy a politika nem tartható tartósan külső kontroll alatt, s hogy működése nem korlátozható elég hatékonyan egy szűk körre, nem egy csapásra született, hanem jócskán voltak előzményei.

A machiavellista dilemma: erkölcs vs. politika

Az előzmények közül az egyik legfontosabb a politika hatalmi oldalának mind láthatóbbá válása a nagyközönség számára, ahogy a rendszerváltás után újabb és újabb tapasztalatok gyűltek össze.

Ilyen volt például a Fidesz 1993 utáni jobboldali fordulata, amely visszatérő témája maradt a politikáról szóló nyilvános vitáknak, s amely akkor kapott új dimenziót, amikor 1998-ban, a baloldal számára nyilvánvalóan sokszerűen hatalomra került a Fidesz, ráadásul a kiscgazdákkal koalíciót kötve. Ekkor jelentek meg azok a magyarázatok, amelyek a Fideszt nem csupán elvtelennek, köpönyegforgatónak, de ráadásul párját ritkítóan hatékonyak is mutatták be. A politikai kommunikáció problémája, vagyis az, hogy a politikában nem elég csupán kormányozni, de a közvélemény professzionális befolyásolására is törekedni kell, s hogy a kommunikáció akár még fontosabbnak is bizonyulhat, mint a kormányzás hatékonysága, ekkortól vált a baloldali politikai reflexiók állandó toposzává.

A jobboldalnak is megvoltak természetesen a maga formatív tapasztalatai: például, hogy 2002-ben egy a jobboldal (és utólag részben maguk a baloldali szereplők) által manipulatívnak tartott, sikeres kampánnyal sikerült a baloldalnak visszatérnie a hatalomba, egy a jobboldali politikusok által sikeresnek érzett kormányzás után. Vagy, hogy szerintük Medgyessy Péter 2002-ben hazugság árán, ügynökmúltját eltitkolva győzhetett a választásokon. Vagy, hogy 2006-ban elszenvedett választási vereségük - legalábbis az őszi beszéd tanúsága szerint - egy hazugságon alapuló kampánynak volt köszönhető.

Ezekről az eseményekről elméleti reflexiók is születtek, nem csupán közéleti viták folytak, ami azt mutatja, hogy a klasszikus machiavelliánus dilemma: az erkölcs és politika lehetséges konfliktusa élő és valóságos problémát jelentett a mindennapokban, különösen, mivel az is felmerült, hogy a nagyobb politikai hatékonyságnak az erkölcsi szempontok félre tétele lehet az ára, de az is, hogy a politikai rendszer legitimitását ássa alá a politika erkölcsi legitimitációjának hiánya.

Ezek az esetek tulajdonképpen belesimulhattak volna a maga szűk körében maradó, ám autonóm politika problémájába, s a politikai elemzés nézőpontjából nézve akár a politikai üzletmenet normális részeként is fel lehetett fogni. Ami azonban ezt a fajta értelmezést némiképp megnehezítette, az az volt, hogy a Fidesz-kommunikáció, a D-209-es ügy, az őszi beszéd körül kialakuló mítoszok úgy váltak a politikai gondolkodás részévé, mint amelyekben a politika saját határait feszegeti, részben a rájuk érkező erőteljes moralizáló reakciók (pl. zavargások) miatt.

Annak felismerése tehát, hogy a politika és az erkölcs közötti konfliktusban a politika nem mindig az alárendelt, kiszolgáltatott fél, ezekben az esetekben új dimenzióba helyezte a politika autonómiájának egész problematikáját, s nem pusztán megerősítette azt a meggyőződést, hogy a politikának sajátos logikája van, hanem inkább morális problémaként prezentálta azt.

A karizmatikus politika kora

A politikatudomány a vezérdemokrácia, a prezidencializálódás, a politika fokozódó mediaticizációja fogalmaival igyekszik megragadni azt a 90-es évek végétől egyre szembeötlőbb változást a magyar politikában, amely a politika mindinkább személyközpontúvá válását hozta magával.

Max Weber fogalmával élve egyfajta karizmatikus politikáról beszélhetünk, amely a politikai vezetők személyes vonzerejébe, képességeibe vetett hitet felértékeli a politika számára kívülről adott normákkal és elvárásokkal szemben. (Weber 1998) Orbán Viktornak nem csak jobb-, de baloldalon is kialakult egyfajta kultusza, Gyurcsány Ferenc imázsához is kifejezetten hozzátartozott a politikai struktúrákat átalakítani képes személyiségbe vetett hit, de Medgyessy Péter és Bajnai Gordon is legalább annyira karizmatikus vezetőkként jelentek meg híveik előtt, mint az előbbi kettő (hogyan milyen sikerrel, az persze más kérdés).

Mindez megváltoztatta a politikáról alkotott elképzeléseket is. Míg korábban a pártok közötti versengés programok közötti küzdelmet feltételezett (akkor is, ha esetleg ez a gyakorlatban nem történt meg), 2014-ben a győztes Fidesz választási program nélkül indult neki a megmérettetésnek. A demokrácia mandátumelméleti megalapozása tehát elporladt és a helyét a karizmatikus vezetőkhez jobban illő felhatalmazáselméleti legitimáció adja: a választók bízzák arra a kormányzást, aki szerintük erre a legalkalmasabb a személyében (Körösenyi 2007).

Mindez számos egyéb változást is magával hozott, így például a pártok szerepének viszonylagos leértékelődését vezetőjükhez képest: Orbán Viktor 2002 után egy időre a polgár körök mozgalmának meghirdetésével kiterjesztette vezéri szerepét pártjai határain túlra is, Gyurcsány Ferenc 2010 után új pártot szervezett híveinek, Bajnai Gordon 2012-ben egy pártok fölötti mozgalom létrehozásával próbálkozhatott. S habár ezek a kísérletek nem minden esetben voltak sikeresek, egészen nyilvánvaló, hogy a karizmatikus politika modellje átalakította a magyar politikát, s nem kis részben járult hozzá a 2006-2007-ig töretlenül kiépülő kétblokk-rendszer felbomlásához egyaránt.⁴

De számunkra persze nem pusztán a dolognak a pártrendszerre gyakorolt esetleges hatása érdekes, hanem még inkább az, milyen hatással a karizmatikus politika megerősödése a korábbi politikaképre gyakorolt. Ez pedig valóban mélyreható: míg a 90-es évek elején kialakuló politikaképben a politika egyensúlyi rendszerként való felfogása, hosszabb távú kiszámíthatósága meghatározó szerepet játszott, a karizmatikus politikaképhez a cselekvés elsődlegessége és innovatív jellege, a politikai következmények kiszámíthatatlansága, a politika eredendően egyensúlytalan volta illik jobban.

A politikaelméletben ennek G. Fodor Gábor, Láncki András és Körösenyi András voltak, más és más alapokon, a legfontosabb teoretikusai, s utóbbi volt az, aki mindezt a nemzetközi politikatudományi szintéren is befogadható formában képviselte. Ő részben Weberre, részben Schumpeter politikaképre támaszkodva, de részben William Riker elméletét is felhasználva kidolgozta a vezérdemokrácia elméletét és erről angolul is több írást publikált. A meglévő

⁴ A kétblokk-rendszer fogalmához lásd Soós 2012. A 2010 események radikális változást hozó jellegéhez Róbert - Papp 2012.

különbségek ellenére is, a három szerző érdeklődése abban mindenképpen találkozik, hogy a politikai rendszer leszűkítő, a korlátokat hangsúlyozó felfogásán túlléptek és azzal foglalkoztak, miként képes a politika túllépni a meglévő kereteken.

A politikai alkotmányosság

A 2010 utáni - lényegében egyoldalú, a kormánypártok alkotmányos többségére épülő - alkotmányozás, a kormányzat és az Alkotmánybíróság küzdelme, amely az Alkotmánybíróság hatáskörének szűkítéséhez vezetett, nem csupán abban az értelemben jelentettek határvonalat a magyar politikai gondolkodás történetében, hogy a gyakorlatban bizonyították a 90-es évek domináns politikaképének, a szűk körbe visszazorított, körülhatárolt, s ebben a körben autonóm politikának a végét, s egy radikálisan újfajta hatalomgyakorlási technika megjelenését, amelyben a jogszabályok a kormányzás instrumentumai, tetszés szerint változtatható eszközök csupán, s amelyben a politika egyértelműen elsőbbséget élvez minden intézmény fölött. Az Alkotmánybíróság csupán egyike volt azoknak a független intézményeknek, amelyeknek autonómiáját a kormány felszámolta vagy korlátok közé szorította, meglehetősen változatos eszközökkel, ám tény, hogy az alkotmány kitüntetett értelmezőjének szerepében az Alkotmánybíróság hatalma korábban vetekedett a kormányzattal (ideértve most a törvényhozási többséget is természetesen), s így a vele folytatott küzdelem kimenetelének jelentősége is túlmutat önmagán. Az alkotmányozás és az Alkotmánybíróság fölötti győzelem jelentőségét azonban mindenekelőtt az adja, hogy ezekben az esetekben meglehetősen komoly erőfeszítések történtek, ha nem is elsősorban a kormányzat, de a jobboldali értelmiség részéről, hogy ideológiai igazolást adjanak a kormányzat lépéseinek, ezáltal a politikai gondolkodás absztraktabb műfajaiban: tanulmányokban, esszéekben is megfogalmazódott az a gondolat, hogy a politikának elsőbbséget kell élveznie a társadalom nagy kérdéseinek eldöntésében.

Lánczi András például egy esszében arról írt, hogy valójában nem is feltétlenül van szükség írott alkotmányra, hiszen az írott, kartális alkotmány, mint forma nem garanciája a szabadságnak, s hogy az alkotmány lényegét illetően politikai természetű. (Lánczi 2012) Gyórfi Tamás ugyanabban a kötetben, ahol Lánczi írása is megjelent, Richard Bellamy politikai és jogi alkotmány közötti megkülönböztetésére hivatkozik. (Gyórfi 2012)

Mivel Bellamy végső soron ugyanazt a tézist fogalmazza meg (Bellamy 2007), mint amit Lánczi - Bellamyra nem hivatkozva - is kifejtett, aligha meglepő, hogy a neve más munkákban is előkerül, amelyek - inkább azonosulva vagy esetleg kritikai formában - igyekeztek megfogalmazni az alkotmányozó hatalom szándékait az Alkotmánybírósághoz való viszonyban. Pócza Kálmán 2012-es írásában, amely a konzervatív *Kommentár* hasábjain jelent meg, a többségi elv és a politikai konstitucionalizmus fogalmaival magyarázza az angol és a magyar alkotmányozást. (Pócza 2012) Antal Attila a *Politikatudományi Szemlé*ben megjelent tanulmányban szintén tárgyalta Bellamy koncepcióját (Antal 2013), akárcsak - éppen Antalra hivatkozva - Erdős Csaba egy tanulmánykötetben közölt írásában, ahol arról írt, hogy mik voltak az alkotmányozó szándékai azzal, hogy deklarálta, hogy az alaptörvény elfogadásával hatályukat veszítették a korábbi alkotmánybírósági határozatok (Erdős 2013).

S ez a fogalom nem csupán a tudományon belül hódított. A *Mandiner* című konzervatív portálon Szilvay Gergely írt Bellamy koncepciójáról, ekként foglalva össze röviden azt: "Szerinte téves az az elterjedt nézet, amely szerint az írott alkotmány, a deklarált emberi jogok és a hatalmi ágak szétválasztása, a jogok politikából való kiemelése és függetlenítése biztosítja a legjobb demokrácia megvalósulását, az emberi szabadság kiteljesedését, és ez véd meg legjobban a „többség diktatúrája” ellen.[...] A „politikai konstitucionalista” szerint ezek a viták inkább megoldhatóak politikai módszerekkel, mind jogiakkal." (Szilvay 2014)

A lényeg persze nem az elszórt néhány hivatkozás a kortárs realista politikaelmélet jelentős szerzőjének gondolataira, hanem, hogy 2010 után mind gyakorlatban, mind elméletben új korszak kezdődött az alkotmányosság és a politika közötti viszony értelmezésében. A korábbi felfogással azonosuló írásokat bizonyára sokkal nagyobb számban lehetne találni, mint a változással azonosulókat, de mivel a politikai szituáció alapvetően megváltozott, a korlátozott és kontroll alatt tartható politika ideálja többé nem tartható. Akár veszélyforrásnak látja valaki, ami történt, akár azonosul vele, az alkotmány átpolitizálódása immáron reális lehetőséggé, sőt, mi több, tényé vált. Hogy ennek mik a hosszabb távú következményei, az persze más kérdés. A mi szempontunkból elég annyi, hogy jelentőségét teremtve az alkotmányozás és az Alkotmánybíróság átalakítása a politika primátusának egyik legfontosabb példájává vált a mai Magyarországon.

Ennek tétjeivel kapcsolatban különösen árulkodó Erdős Csaba megfogalmazása: "Kétségtelen, hogy alkotmánybíráskodás nélkül is beszélhetünk alkotmányosságról, amit Nagy-Britannia példája igazol. Az is vitathatatlan, hogy az alkotmánybíráskodás demokratikus legitimitása gyengébb, mint egy parlamenté, de létének és működésének alapja pont a többségi elvtől eltérő szemlélet és döntéshozatali mód." (Erdős 2014: 311) Mondatai világosan kijelölik a politikai alkotmányosság koncepciójának veszélyét: hogy elmosódhat a határ alkotmányosság és alkotmány nélküliség között. Erdős szavai ugyanazt a fajta inherens kiszámíthatatlanságot, bizonytalanságot implikálják, mint amire a karizmatikus politika elméleti előfeltevései kapcsán már felfigyelhettünk, s ami a kétféle - 90-es évek eleji és 2010-es évekre kialakuló - politikafelfogás közötti különbség, a realista fordulat lényege: míg a korábbi politikafelfogás egy ártalmatlanná tett, korlátok köré zárt és egyensúlyi állapotban lévő politikai rendszert feltételezett, az újfajta politikakép lényege a politika kiszámíthatatlansága, határtalansága, belső egyensúlytalansága.

A politika elemzés és a politikai újságírás válsága

Mindezt érdemes észben tartanunk, amikor a politika primátusához kapcsolódó negyedik probléma felé fordítjuk figyelmünket. Az utóbbi években ugyanis megfigyelhető a korábbi politikaképen alapuló politikaértelmező műfajok: a politikai elemzés és a politikai újságírás válsága.

A válságot - vagy legalábbis annak bizonyos tüneteit - karakteresen fogalmazta meg Török Gábor egyik írásában, amely eredetileg a *Heti Válaszban* jelent meg, s amelyben arról beszélt, hogy 2006 óta egyre gyakrabban van olyan érzése, hogy egyszerűen nincs értelme elemezni a

nyilvánosságban zajló politikai eseményeket, mert ami igazán lényeges, az a háttérben zajlik. (Török 2014) Török egyenesen a kremlinológiához hasonlítja az elemző előtt időnként álló kihívást, ami, ha expliciten nem is mondja ki, de mindenesetre azt sugallja, hogy az a politikakép, amely a politikát egy sajátos logika kifejeződésének, s így e logika ismeretében alapjában véve kiszámíthatónak és átláthatónak tartotta, többé nem tartható fenn.

Török megjegyzése feltűnő párhuzamot mutat a konteók paranoid logikájával, s aligha véletlen, hogy legalábbis 2006 óta egyre hangsúlyosabb szerepet kapnak a magyar politikai nyilvánosságban az összeesküvés elméletek: hogy kik és miért szivárogtatták ki az őszi beszédet (hogy egy baloldali témát említsünk); hogy meg akarták-e buktatni a magyar kormányt nyugati titkosszolgálatok (hogy a kormányzatot érintő témát mondjunk); hogy a rendszerváltás mögött nem állt egy titkos paktum (hogy egy, a szélsőjobboldalnak kedves témát hozzunk fel). Az összeesküvés elméletek elszaporodása, sőt, a kormányzati kommunikációba való beemelődése pedig szépen rímel Török megállapítására a politikai elemzés ellehetetlenülésével kapcsolatban. Ahol a politika mögött mindenki összeesküvéseket sejt, ott a politika törvényszerűségeire támaszkodó elemzésnek nincs többé helye.

Az elemzés válságának persze nem az volt az egyetlen tünete, hogy egyes elemzőkben idővel kialakulhatott az a meggyőződés, hogy a politika igazán lényeges részeire még csak következtetni sem lehet a nyilvánosságban megjelenő részei alapján. Egy másik árulkodó jel az a folyamat volt, ahogy a politika felismerte a politikai elemzés politikai potenciálját, s viszonylag nyíltan nekilátott - több-kevesebb sikerrel - a műfaj kolonizálásának. Már a 2000-es években közkézen forogtak pletykák arról, hogy melyik elemző milyen párthoz áll közel (ennek egyik lehetséges magyarázatáról fentebb már volt szó), de napjainkra kétség sem férhet hozzá, hogy a Századvég vagy a Nézőpont a kormányzati gépezet része, s hogy mindaz, amit elemzőik a médiában kifejtenek, a kormányzati kommunikáció stratégiáinak kontrollja alatt áll. Mindebben nem a politikai elfogultság vagy értékalapú elkötelezettség ténye az érdekes, hanem annak a semleges pozíciónak a veszélybe kerülése, amelyet az autonóm, de korlátok között maradó politika tett elvileg lehetővé, s amelyet a mindenek felett álló politika szükségképpen fenyeget. Ilyen kontextusban nincs többé olyan, a politikáról szóló kijelentés, amely ne a politikai hadviselés eszköze volna.

Hasonló folyamatok játszódtak le a politikai újságírásban is, ahol a jobboldali sajtótermékekben már hosszabb ideje élt az a meggyőződés, hogy semleges, objektív újságírás nem létezik, csak őszintétlen. S ezt a véleményt alátámasztani látszottak azok a gondolatok is, amelyek a médiát önálló hatalmi ágnak tekintették. Részben alighanem a média alapvető átalakulásának is köszönhetően aztán (Szabó - Kiss 2012) napjainkra uralkodóvá vált az a meggyőződés, hogy a politikai újságírás maga is politikai tevékenység. A politikai sajtó számos esetben politikai botrányokat robbantott ki (például a Schmitt Pál köztársasági elnök lemondásához vezető plágiumügyet a HVG vagy a filozófusbotrányt a Magyar Nemzet), s a médiaszabályozás körüli éles politikai polémikák még az országhatárt is átlépték.

Témánk szempontjából az az érdekes, hogy milyen erős meggyőzések alakultak ki a 2010-es évekre azzal kapcsolatban, hogy a politikáról tett nyilvános politikai kijelentések maguk is

politikai tettek és politikai logikát követnek, még ha ezt a szereplők szeretik is letagadni; s hogy a politika gyakran titokban zajló, átláthatatlan folyamatok eredménye.

Tanulságok

A fentiekben felvázolt változás, a magyar politikai gondolkodás "realista fordulata" valójában azt jelenti, hogy többé már nem az a kérdés, hogy van-e autonómiája a politikának, hanem, hogy van-e egyáltalán bármilyen effektív korlátja a politikai mindenekfelett valóságának.

Míg a politika autonómiájának problémáját a kortárs nemzetközi fejlemények mellett az államszocializmus tapasztalatai hozták elő, a politika primátusa minden bizonnyal éppen a 90-es évek eleji, a politikát szűk korlátok közé szorító felfogásra adott, meglehetősen radikális válasz, amely alkotmányozó többség birtokában arra sarkallhatja a politikai szereplőket, hogy valóban minden területre kiterjessék a politika hatókörét, elvégre megvan rá a gyakorlati lehetőségük és az elvi igazolásuk is.

Bibliográfia

- Antal Attila (2013): Politikai és jogi alkotmányozás Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*. 3. sz.48-70.
- Becskeházi Attila - Kuczi Tibor (1992): *Valóság '70*. Budapest: Scientia Humana.
- Bellamy, Richary (2007): *Political Constitutionalism: A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bihari Mihály - Pokol Béla (1992): *Politológia*. Budapest: ELTE - Tankönyvkiadó.
- Boda Zsolt (2014): *Bizalom, legitimitás, együttműködés*. Budapest: MTA TK - Argumentum.
- Bragyova András (1993): Semlegesség - pártatlanság - elfogultság. *Politikatudományi Szemle*. 3. sz. 136-145.
- Erdős Csaba (2014): Az 1989-es Alkotmányon nyugvó alkotmánybírósági határozatok hatályon kívül helyezésének egyes aspektusai In Gárdos-Orosz Fruzsina - Szente Zoltán (szerk.): *Alkotmányozás és alkotmányjogi változások Európában és Magyarországon*. Budapest: NKE. 297-316.
- Galston, William A. (2010): Realism in political theory. *European Journal of Political Theory*. Vol. 9 no. 4. 385-411
- Glózer Rita (2008): *Diskurzusok a civil társadalomról*. Budapest: L'Harmattan.
- Györfi Tamás (2012): A többségi döntés tartalmi korlátai és az alkotmánybíráskodás. In Jakab András–Körösényi András (szerk.) : *Alkotmányozás Magyarországon és máshol. Politikatudományi és alkotmányjogi megközelítések*. Budapest, MTA TK Politikatudományi Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó. 33-57.
- Huoranszki Ferenc (1993): Mivel nem azonos a semlegesség? *Politikatudományi Szemle*. 3. sz. 124-128.
- Kis János (1997): *Az állam semlegessége*. Budapest: Atlantisz.
- Konrád György (1989): *Az autonómia kísértése. Antipolitika*. Budapest: Codex.
- Körösényi András (1996): A magyar politikai gondolkodás főárama. *Századvég, Új folyam* 3. szám, 80–107. o.
- Körösényi András (2006): Mozgékony patthelyzet Reform és változatlanosság között: a politikai és alkotmányos alapszerkezet változásai, 1990–2005. *Politikatudományi Szemle*. 1. sz. 29-67.
- Körösényi András (2007): A demokratikus elitizmus konszenzusán túl. *Politikatudományi Szemle*. 4. sz. 7–28
- Lánczi András (2012): Szükség van-e írott alkotmányra? In: Jakab András–Körösényi András (szerk.) : *Alkotmányozás Magyarországon és máshol. Politikatudományi és alkotmányjogi megközelítések*. Budapest, MTA TK Politikatudományi Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó: 18–32.
- Mándi Tibor (2015): A magyar politikai gondolkodás anti-liberális gondolata. In Körösényi András (szerk): *Magyar politikai rendszer [előkészületben]*
- Newey, Glen (2001): *After politics : the rejection of politics in contemporary liberal philosophy*. Palgrave MacMillan: Basingstoke.
- Németh Zoltán (2012): *A posztmodern magyar irodalom hármasságja*. Pozsony: Kalligram.
- Orbán Viktor (2007): Küzdeni akkor kell ha van értelme. Bogád Zoltán és Spirk József interjúja. *Index*. <http://index.hu/belfold/ov070629/> A letöltés ideje: 2015. február 10.
- Orbán Viktor (2014): *A munkaalapú állam korszaka következik*. Orbán Viktor beszéde a XXV. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban 2014. július 26. Tusnádfürdő (Báile Tusnad).
http://www.miniszterelnok.hu/beszed/a_munkaalapu_allam_korszaka_kovetkezik. A letöltés ideje: 2015. február 10.

- Paczolay Péter (1993): Az állam semlegességének mítosza? *Politikatudományi Szemle*. 3. sz. 129-135.
- Pócza Kálmán (2012): Alkotmányozás Magyarországon és az Egyesült Királyságban. *Kommentár*. 5. sz. 35–50.
- Róber Péter - Papp Zsófia (2012): Kritikus választás? In Körösenyi András - Boda Zsolt: *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest: MTA TK PTI - Argumentum. 41-64.
- Sadurski, Wojciech (2005): *Rights Before Courts. A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe*. Dordrecht: Springer.
- Sajó András (1990): New Legalism in East Central Europe: Law as an Instrument of Social Transformation. *Journal of Law and Society*, Vol. 17, No. 3 (Autumn, 1990), pp. 329-344
- Sajó András (1995): Reading the Invisible Constitution: Judicial Review in Hungary *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 15, No. 2 (Summer, 1995), pp. 253-267
- Sajó András (2004): Neutral institutions: Implications for Government Trustworthiness in East European Democracies. In Kornai János (ed.): *Building a trustworthy state in post-socialist transition*. New York: Palgrave MacMillan. 29-51.
- Scheppele, Kim Lane (2005): Democracy by Judiciary. Or, why Courts Can be More Democratic than Parliaments. In Czarnota, Adam et al. (eds.): *Rethinking the Rule of Law after Communism*. Budapest: CEU Press. 25-60.
- Schlett István (2008): Válságkezelés, rendszerváltoztatás vagy a pártstruktúra átalakítása? : politikai dilemmák és válaszok az 1873-75-ös pénzügyi válság idején. In Schlett István et al.: *Merre tovább, Magyarország? : reformkérdések - kérdéses reformok*. Budapest: Palatinus. 9-65.
- Schlett István (2009): Mi a politikai gondolkodás? In: *A politikai gondolkodás története Magyarországon I*. Budapest: Századvég. 13-32.
- Soós Gábor (2012): Kétflokkrendszer Magyarországon. In Körösenyi András - Boda Zsolt: *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest: MTA TK PTI - Argumentum. 14-40.
- Sólyom László (1992): Az Alkotmánybíróság önértelmezése. *Jogtudományi Közlöny*. 6. sz. 272-275.
- Sólyom László (2012): Nyitó beszéd. In Jakab András - Körösenyi András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon és máshol*. Budapest: MTA TK PTI. 8-16.
- Szabó Gabriella - Kiss Balázs (2012): Trendek a magyar politikai kommunikációban. In Boda Zsolt - Körösenyi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest: Új Mandátum. 110-127.
- Szabó Márton (2007): *Politikai idegen*. Budapest: L'Harmattan.
- Szilvay Gergely (2014): Mennyiféle demokrácia van? *Mandiner*.
http://mandiner.blog.hu/2014/12/08/mennyifele_demokracia_letezik Letöltés ideje: 2015. február 12.
- Török Gábor (2014): A parván marad. *Törökgáborelemez*.
http://torokgaborelemez.blog.hu/2014/09/04/hv_a_paravan_marad
- Tushnet, Mark V. (1999): *Taking the constitution away from the courts*. Princeton, NJ: PUP.
- Ward, Kennet D. - Castillo, Cecilia R. eds. (2005): *The judiciary and American democracy: Alexander Bickel, the countermajoritarian difficulty, and contemporary constitutional theory*. New York: SUNY.
- Weber, Max (1998): A politika mint hivatás. Ford.: Wessely Anna. In: *Tanulmányok*. Budapest, Osiris. 156–209.
- Zsugyó Virág (2014): Az alkotmánymódosítások bírói felülvizsgálata. Török-magyar párhuzamok. *Fundamentum* 1-2. 19-35.